

BOLA XULQIDAGI NEGATIV SIFATLAR SHAKLLANISHIGA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI

Eshqulova Roza Omonovna

Toshkent viloyati Toshkent tumani
Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli
1-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: O'zbekistonda oila hayotdagi eng muhim qadriyat, milliy an'ana va urf-odatlar markazi, shaxsning shakllanishi va millatning izchil rivojlanishi uchun asosdir. Mamlakatimizda keyingi yillarda muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan davlat dasturlarining maqsadi oila institutini mustahkamlashdir.

Kalit so'zlar: Oila, ota-ona, farzand, tarbiya, odob, muomala.

Oila jamiyat taraqqiyotida, yoshlar tarbiyasida, keksa avlodni qo'llabquvvatlashda birinchi o'rinda turadi. U har bir insonning ishonchli tayanchi va qo'llabquvvatlash manbai bo'lgan va shunday bo'lib qoladi, onalik va otalik baxtini beradi, yosh avlodning xarakteri va hayotiy qadriyatlarini tarbiyalaydi va shakllantiradi. 2023 yil may oyida Xalqaro oila kuni arafasida Respublika "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o'rganish markazi tomonidan "O'zbeklar oila haqida: munosabat va ustuvorliklar" mavzusida sotsiologik tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqotning maqsadi fuqarolarning oilaning o'rne, oilalar farovonligining asosiy omillari, yosh avlodni zamonaviy voqeliklar sharoitida tarbiyalash haqidagi fikrlarini o'rganish, shuningdek, o'zbeklarning erta nikoh va ajralishlarga munosabatini aniqlashdan iborat edi[1]. Har bir o'zbek hayotida oilaning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Tarixiy va evolyutsion jihatdan O'zbekistonda oila hamisha shaxs va butun jamiyat uchun himoya, xavfsizlik va taraqqiyot manbai bo'lib kelgan. Jahon miqyosidagi o'zgarishlar, iqtisodiy va

ijtimoiy hayotning ko‘plab asoslaridagi islohotlar, jahon miqyosida jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy sohasidagi yangi tendensiyalarga qaramay, O‘zbekistonda oila hayotdagi eng muhim qadriyat, milliy an‘ana va urf-odatlar markazi, shaxsning shakllanishi va millatning izchil rivojlanishi uchun asosdir. Mamlakatimizda keyingi yillarda muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan davlat dasturlarining maqsadi oila institutini mustahkamlashdir. Mamlakatimizda oila institutini qo‘llab-quvvatlash va mustahkamlash maqsadida “Fuqarolarning reproduktiv salomatligini muhofaza qilish to‘g‘risida”, “Ayollarni zulm va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”, “Teng huquqlilik kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunlar kabi qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ayollar va erkaklarning huquq va imkoniyatlari”[2], O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasi[3], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ayollar va erkaklarning huquqlari va imkoniyatlarini tizimli qo‘llab-quvvatlash borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni[4], ijtimoiy reabilitatsiya va moslashish tizimini takomillashtirish, shuningdek, oilaviy-maishiy Семейное воспитание и образование детей психологическо-педагогические вопросы обеспечения благополучия детства жараёнининг психологик-педагогик масалалари zo‘ravonlikning oldini olish[5] bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Sotsio-psixologik so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlar oilani o‘z naslnasabini davom ettirish imkoniyati sifatida ko‘rishadi; so‘rovnoma ishtirokchilari oila tarbiya poydevori, shaxs va natijada jamiyat ma‘naviyatini shakllantirish manbai ekanligiga ishonch bildirdi. Nikohning mustahkamligi bir qator ijtimoiy-iqtisodiy va ma‘naviy-psixologik sabablar bilan belgilanadi, ammo so‘rovnomada qatnashganlarning yarmiga ko‘ra, eng muhimi, bir-biriga bo‘lgan ishonch va xarakterlarning uyg‘unligidir. Respondentlarning 44,7 foizining fikricha, bir xil madaniy-ma‘rifiy saviya, oilalarning teng moddiy va ijtimoiy ahvoli oilada farzandlar borligi (44,2 foiz) kabi oilaviy rishtalarning mustahkamligiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi[1]. Olingan ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘zbekistonliklar oila baxti va farovonligini belgilovchi asosiy omillarni o‘zaro hurmat va ishonch (58,6 foiz), o‘zaro mehr (41,8 foiz),

shuningdek, oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro hamjihatlik va yordam berishga tayyorlik bilan bog'laydi[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida O'zbekistonda oilani rivojlantirish masalalari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida, shuningdek, 2017- 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida jahon miqyosida ko'rib chiqilishi belgilangan. Shu bilan birga, oila institutini mustahkamlash va belgilangan maqsadlarga erishish borasida amalga oshirilayotgan islohotlarni to'liq amalga oshirishga mamlakatimizda davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan qator tizimli muammo va kamchiliklar to'sqinlik qilmoqda[1]: shaxs va oilaviy farovonlikka salbiy ta'sir ko'rsatuvchi sabablardan biri erta nikoh bo'lib, uning mavjudligi odamlarning nikoh munosabatlari, oila institutiga qarashlari va ijtimoiymadaniy me'yorlar bilan izohlanadi. Sotsio-psixologik so'rovnoma shuni ko'rsatdiki, o'zbekistonliklarning erta turmush qurishga munosabati aksariyat hollarda salbiy va qoralovchi hisoblanadi (61,6%). So'rovnomaning har o'ninchi ishtirokchisi (9,5%) ushbu hodisaga neytral yoki ijobiy munosabatda bo'ldi (11,2%), chunki oila qurish bolalar tug'ilishiga olib keladi va bu esa quvonchli voqeadir. Shaxsiy hayot daxlsizligiga murojaat qilgan respondentlarning 11,2 foizi erta nikohni hech kim aralashishga haqli bo'lmagan oilaviy masala deb biladi[6]. O'zbekistonliklarning mutlaq ko'pchiligi (84,6%) oilaning asosiy mazmuni va qadriyati farzandli bo'lishda degan fikrga qo'shiladi[6]. O'zbeklar oilaning asosiy vazifasi farzand tug'ilishi ekanligini ta'kidlar ekan, o'zbeklar ota-onaning farzandlar oldidagi mas'uliyati qanchalik ko'p ekanligini anglab, eng avvalo, ota-onaning farzandlariga yaxshi tarbiya va ta'lim berish burchi **Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари** ekanligini ta'kidlaydilar. Respondentlar, shuningdek, ota-onalarning farzandlariga nisbatan mas'uliyat

sohalari qatoriga yaxshi yashash sharoitlarini yaratishni ham kiritdilar. Oila bola shaxsiyatining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi, unga ijtimoiy o'zaro munosabatlar, hissiy yordam va ta'limning asosiy tajribasini beradi. Oilaning ijobiy ta'siri bolaning o'ziga ishonchini rivojlantirishga, boshqalar bilan sog'lom munosabatlar o'rnatishga va uning jamiyatdagi xatti-harakatlarini boshqaradigan qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Lekin, bola shaxsini shakllantirishda oila muhim rol o'ynashiga qaramay, oiladagi muhit har doim ham faqat ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Ayrim salbiy omillar bolaning hissiy holatiga, o'z-o'zini qadrlashiga, ijtimoiy ko'nikmalariga va umumiy shaxsiy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunga ko'ra, oilada bolaning barkamol rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan quyidagi asosiy salbiy jihatlar mavjud. Masalan, mojarolar va hissiy taranglik. Oiladagi nizolar va hissiy stresslar bolaning shaxsi rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oila bolaning o'sib-ulg'ayishining asosiy muhiti sifatida uning hissiy holatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar oilada tez-tez nizolar bo'lsa yoki doimiy hissiy taranglik davom etsa, bu bola uchun noqulay sharoitlarni yaratadi, bu uning normal psixo-emotsional rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Jumladan[7]: 1. Emotsional beqarorlik va xavotir. Ota-onalar yoki boshqa oila a'zolari o'rtasidagi nizolar bolada doimiy hissiy stressni keltirib chiqarishi mumkin, bu quyidagicha ifodalanishi mumkin: xavotir va qo'rquv hissi, uyqu va diqqatni jamlash bilan bog'liq muammolar, psixosomatik kasalliklarni rivojlanish xavfi. 2. Ota-onalar bilan hissiy aloqani buzish. Ota-onalar o'rtasidagi tez-tez nizolar bola va ota-onalar o'rtasidagi hissiy aloqanining buzilishiga olib kelishi mumkin, bu bolada aybdorlik hissi, hissiy ajralish, ota-onalarga bog'liqlik va ishonchning buzilishi kabi holatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. 3. Bolaning xulq-atvoriga ta'siri. Oiladagi nizolar ko'pincha bolaning xatti-harakatlarida salbiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, masalan: tajovuzkorlik va ziddiyat, izolyatsiya va qochish, regressiv xatti-harakatlar. 4. Shaxsiy chegaralarni shakllantirishdagi qiyinchilik. Oilada aniq va sog'lom chegaralar bo'lmasa, bola o'z shaxsiy

chegaralarini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, xususan: o'zini o'zi qadrlash bilan bog'liq muammolar, qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklar, shu bilan birga, ularning harakatlari va tanlovlariga ishonchni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. 5. Uzoq muddatli oqibatlar. Agar oiladagi nizolar bartaraf etilmasa, bu bola shaxsiyatining rivojlanishi uchun uzoq muddatli salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, bu esa quyidagilarga olib keladi: salbiy xatti-harakatlar, sog'lom munosabatlarni o'rnatishdagi qiyinchiliklar va boshqalar.

Shunday qilib, keksa avlodning ta'lim tajribasi deyarli talab qilinmaydigan bo'lib chiqadi, bu bolaning shaxsiyatini sezilarli darajada yomonlashtiradi, ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor normalarini shakllantirish jarayonini murakkablashtiradi, oila a'zolariga empatik munosabat va hissiy bog'liqlik yuzaga keladi. Bundan tashqari, ota-onalarning kasbiy bandligi nafaqat bolalar bilan muloqot qilish uchun ajratilgan vaqtni keskin qisqartirishga, balki ota-ona va bola munosabatlarining suboptimal uslubini shakllantirishga olib kelishi mumkin, bu esa deviant xatti-harakatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Katta va yosh avlodlar tomonidan qo'llaniladigan tarbiyaviy ta'sirlar o'rtasidagi nomuvofiqlik nizolarga olib keladi, bola kattalar talablariga "moslashish" muammosiga duch keladi, bola qochishga va yolg'on gapirishga majbur bo'ladi. To'liq bo'lmagan oilada tarbiyalanishning eng xavfli oqibatlari, birinchidan, yolg'iz ota-onaning bola bilan muloqot qilish uchun vaqt yetishmasligidan kelib chiqadigan bolalarning qarovsizligining kuchayishi; ikkinchidan, gender xulq-atvor normalariga va jinslar o'rtasidagi uyg'un shaxslararo munosabatlarga rioya qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan bolalarning ijtimoiylashuv jarayonining buzilishi; uchinchidan, deviant salbiy xulq-atvorni shakllantirish uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi (kam rivojlangan muloqot qobiliyatlari, tajovuzkorlik, o'ziga ishonchsizlik, intilishlarning past darajasi)[10]. Ko'pgina oilalarda ota-onalar o'z farzandlarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun qo'shimcha daromad izlashga majbur bo'lishadi, shu jumladan, chet elga chiqish, bu esa oilaning tarbiyaviy funksiyalarini

to'liq bajarishga yordam bermaydi. Shunday qilib, oila birlashmasi nizoli vaziyatlarni qo'zg'atuvchi beqarorlashtiruvchi, buzg'unchi omillarga duchor bo'ladi, bu esa oilaning xavfsizlik hissi, guruhga bog'liqligi, hissiy aloqasi, bolalarning o'zini o'zi tasdiqlash qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin emas, pirovardida, shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini murakkablashtiradi. Oilaviy disfunktsiya, uning mezonini oilaviy munosabatlarning tabiati bo'lib, bolalarda deviant xatti-harakatlarning shakllanishi uchun katta ahamiyatga ega. Bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatadigan oiladagi disfunktsiya sabablarining uchta guruhi mavjud. Birinchi guruhga iqtisodiy omil bilan bog'liq bo'lgan va oilaning ta'lim salohiyatini sezilarli darajada kamaytiradigan makroiijtimoiy xarakterdagi sabablar kiradi: moliyaviy ahvolning yomonlashishi, maktabning muammoli bolalarni o'qitishga tayyor emasligi, oilaning ma'naviy va axloqiy inqirozi, jinoiy submadaniyatning bosimi, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning Замонавий таълим-тарбия жараёнининг психологик-педагогик масалалари salbiy ta'siri. Ikkinchi guruh oilada shaxslararo o'zaro munosabatlarning o'rnatilgan tizimidan kelib chiqqan psixologik-pedagogik xususiyatga ega bo'lgan sabablardan iborat: an'anaviy oila tuzilishining buzilishi, oila ichidagi munosabatlarni buzish. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha yoshda paydo bo'ladigan xavotir va tajovuzning paydo bo'lishi va to'g'irlanishiga psixolog ularning sabablarini o'z vaqtida aniqlab, psixologik yordam ko'rsatsa, aynan o'qituvchilar va ota-onalar ta'sir ko'rsatishi mumkin. Binobarin, psixologning maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotir namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari bo'yicha tavsiyalari bilan, bolalarda ularni yanada aniqlash va bartaraf etish uchun ota-onalar rioya qilishni boshlaydilar va o'qituvchilarga bolalarni tarbiyalashning turli shakllari hamda amaliyotda psixologik-pedagogik tuzatishning murakkab vositalari va usullarini qo'llash taklif etiladi. Oilada ota-onalar va bolalar o'rtasida mustahkam axloqiy va estetik aloqalarni shakllantirish, o'zaro tushunish, hamkorlik va bir-biriga hissiy jalb

qilish muhitini oʻrnatish bola hayotining barcha sohalarida qulay rivojlanishi uchun zarur boʻlgan jihat sanaladi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar roʻyxati:

1. Oʻzbeklar oila haqida: munosabat va ustuvorliklar. “Ijtimoiy fikr” jamoatchilik fikrini oʻrganish markazi. <https://ijtimoiyfikr.uz>
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son “Oʻzbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi Qarori.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi PF-87-son “Oila va xotin-qizlarni tizimli qoʻllab-quvvatlash borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni.
4. <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata>
5. Позитивное и негативное влияние семьи на развитие личности ребенка. Студенческий консультативный сервис «Work5». [Электрон. ресурс]: <https://www.work5.ru/spravochnik>
6. Жукова М.В. Педагогические условия подготовки будущих учителей к работе с семьей младшего школьника с отклоняющимся поведением: дис. канд. пед. наук / М.В. Жукова. - Магнитогорск, 2001. - 204 с.